

Ольга ПРИЩЕПА,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

Ефективний спосіб організації каліграфічної хвилинки на уроці української мови в 3 класі

Педагогічна теорія пропонує багато способів навчання, якими може користуватися учитель початкових класів на уроках української мови, щоб досягти кращих результатів у своїй роботі.

Відомо, що навчання – двосторонній процес, в якому активно беруть участь як учитель, так і учень, тож, говорячи про способи організації роботи на уроці, не можна брати до уваги тільки роботу вчителя, потрібно враховувати й особливості роботи учня.

Учні 3 класу перебувають на тому етапі, коли головною метою письма стає потреба висловити свої думки, тож природно, що увага приділяється насамперед цьому процесу. Під час письма учень позбавлений можливості користуватися допоміжними позамовними засобами мовлення – інтонацією, мімікою, жестами, які допомагають краще висловити свої міркування, ставлення до сказаного тощо. Це змушує дитину бути вимогливішим не тільки до змісту висловленого, а й до способів його вираження. Внаслідок цього процес письма стає значно напруженішим, складнішим і водночас більш усвідомленим, ніж усне мовлення.

Практика показує, що учень, зосереджуючи увагу на змісті, стилі, орфографії, вимоги дотримання графічних норм під час письма дещо відкладає на другий план. А між тим цей предмет об'єктивно складний і має залишатися у колі уваги третьокласників і вчителя ще протягом тривалого часу. Учні необхідно тримати під контролем одночасно всі графічні вимоги, навіть написання одного елемента означає, що він має бути правильної форми, займати відповідне положення в рядку, співвідноситися з іншими елементами по висоті, нахилу, нормативно поєднуватися з попереднім і наступним елементами, зберігати однакову відстань між ними тощо. В такому разі він буде правильно прочитаним, заради чого й пишеться. Якщо вважати, що дитина пише один елемент за секунду-півтори, то вона при цьому виконує 5–6 графічних вимог. Таким чином, протягом кожної секунди вона вирішує цілу серію окремих графічних завдань.

Звісно, що свідоме виділення цих завдань і одночасне контролювання процесу їх вирішення протягом секунди не завжди вдається. Дотримання гра-

фічних норм відповідно до зазначених умов може відбуватися тільки на основі навичок, тобто скріплених у результаті довготривалих застосувань способів зображення складних поєднань чи типів елементів і букв.

Ще меншою мірою під час відтворення змісту привертає до себе увагу учня технічний бік письма, а саме: рухи руки, якими він користується під час письма. Зазвичай, вони самостійно помічаються тільки тоді, коли рука, тулуб чи письмове приладдя набувають незручного для письма положення.

З часом третьокласники прагнуть писати швидше. Зовнішнім показником цього є зв'язність букв на письмі. Чим швидше відбувається письмо, тим менше відривів ручки від паперу в ньому спостерігається. Кожний розрив руху уповільнює роботу. Все ж графічна навичка письма у третьокласників ще не досить міцна. Це пов'язано з розвитком дрібних м'язів, ствердінням кисті, розвитком самоконтролю, які можуть бути певною мірою сформовані лише в 4 класі. Тому третьокласникам важливо відпрацьовувати складові письма у взаємозв'язку з **поступовим** нарощуванням швидкості.

Оволодіння чітким, зв'язним, ритмічним письмом з поступово нарощуваним темпом – **основна мета** удосконалення графічних навичок письма третьокласників.

Головними завданнями періоду вдосконалення графічних навичок письма учнів 3 класу є:

- закріплення гігієнічних правил письма;
- організація переходу на письмо в сітці зошита № 3 (виконання системи вправ, спрямованої на оволодіння умінням писати в новій сітці);
- відпрацювання чіткості письма в поєднанні з розвитком швидкості;
- відпрацювання безвідривного поєднання елементів у рядкових буквах *н, р, ф*.

Не підлягає сумніву твердження, що дотримання гігієнічних вимог письма є однією з умов успішності його навчання. Спостереження показує, що деякі вчителі, які працюють з учнями 3 класу, недостатньо уваги звертають на посадку учнів, положення руки на парті. Вони впевнені, що діти вже за два роки мали запам'ятати ці правила і навчилися користуватись

ними. Але в 3 класі також необхідно часто нагадувати дітям про те, що сидіти потрібно рівно, не налягаючи на парту грудьми і не повертаючись до неї боком. Нахил голови можна допускати дуже невеликий, незважаючи на те, правша дитина чи лівша.

Щоб забезпечити найбільшу вільність рухів робочої руки, вона без будь-якого напруження має спиратися на парту і не звисати з неї. Передпліччя приблизно на $3/4$ своєї довжини лежить на парті, спираючись на неї м'язами внутрішнього боку, лікоть же, щоб не стримувати рухів, має виступати за межі парти. Передпліччя, спираючись на м'які пружні м'язи внутрішнього його боку, забезпечує легкі коливальні рухи всієї руки під час письма і сприяє більшій легкості пересування руки уздовж рядка. Дуже важливою умовою для засвоєння правильної посадки є відповідність висоти стола й стільця до зросту школяра. Через низьку парту чи високий стілець передпліччя може висіти у повітрі, при цьому опускається плече і гальмуються рухи руки під час письма. Щоб не допустити цього, учень змушений низько схилитися над партою, що викликає формування неправильної навички і негативно впливає на його зір, дихання, діяльність внутрішніх органів, кровообіг і, як наслідок – на якість письма.

Рука, що не пише (ліва чи права), лежить симетрично до тієї, що пише, також спираючись на внутрішню сторону передпліччя. Її робота – притримувати і пересувати зошит під час письма, а не лежати під партою чи звисати з неї.

У 3 класі діти починають писати у зошиті без похилої лінії. Правильно покласти його на парті і утримати так упродовж письма може допомогти знову ж таки правильна посадка. За вільної посадки обидві руки лежать на парті, кисті знаходяться на тій сторінці, на якій збираються писати. Ліва рука (у правші) підкладає зошит під праве передпліччя так, щоб воно було посередині сторінки і паралельним до лівого і правого її країв. Отже, зошит лежить похило. Тепер рука відводиться на початок рядка (лікоть при цьому непорушний), і починається письмо. Кисть лежить так, що долоня повернута до верхніх парти. Опорою кисті є мізинець, а не м'який її бік. Під час руху кисті уздовж рядка вона поступово повертається вправо. Це простежується і в положенні ручки. Якщо на початку рядка ми орієнтуємо її кінець на плече, то до кінця рядка кінець ручки рухається ближче до середини грудей. Якщо дитина пише лівою рукою, то звичайно, їй буде легше, якщо зошит лежатиме, як у правші. За такого положення зошита рука дитини буде рухатися над рядком на мізинному пальці, час від часу піднімаючи лікоть і переставляючи його вперед уздовж рядка. Таке положення зошита, кисті і ручки забез-

печує похиле письмо букв у рукописному тексті, сприяє довготривалому невтомному письму.

У 3 класі учні ще деякий час пишуть у сітці № 1. Саме в цей період необхідно поступово вводити їх у сітку зошита № 3. Письмо в зошиті в одну лінію має розпочинатися невеликою бесідою вчителя про те, що графічна сітка цього зошита наближає дитяче письмо до дорослого, у зошиті немає додаткових ліній, які допомогли б контролювати висоту букви, її нахил, і тепер потрібно покладатися на себе і вчителя, необхідно уважно слухати настанови класовода, щоб письмо було розбірливим і швидким. Учні на класній дошці слід показати зразки висоти великих і малих букв, розділових знаків.

Перед роботою у зошиті можна спробувати прогнозувати індивідуальну висоту букв кожного учня. Для цього на нелінованому папері запропонувати дітям написати у парі 3–4 рядки букви *ш*. Більшість букв однакової висоти й буде особистісною чи індивідуальною висотою літер під час письма. Тут же стане зрозумілим, чи є діти, які писатимуть дуже дрібними або дуже великими буквами у новій сітці. Такі учні потребуватимуть індивідуальної уваги і допомоги.

Учні потрібно усвідомити висоту рядкової і великої букв. Рядкова буква – не вища $1/2$ рядка і не нижча $1/3$ його висоти, тоді досягається прийнятна швидкість письма і написане легко сприймається оком читача.

Ознайомлення з новою сіткою зошита не слід розпочинати безсистемним письмом слів, речень. Спочатку краще дати підготовчі вправи на розвиток скоординованості рухів руки і очей під час письма в графічній сітці № 3.

Щоб учні зрозуміли, яка має бути висота рядкової букви, *першою* вправою варто запропонувати їм уздовж рядка поставити крапки на відстані ширини букви одна від одної і на висоті половини рядка. Наступний рядок заповнюється короткими рисками (ніби знак переносу слова) на тій самій висоті і відстані одна від одної. При цьому зошит лежить похило, як і під час письма слів чи речень. Якщо діти не впорались із цими завданнями (досить нерівномірне розташування крапок і рисок), варто продовжувати їх виконувати ще кілька рядків. Можна запропонувати довші риси або крапки разом з рисками. До наступної вправи переходити тільки тоді, коли вчитель помітив, що у більшості дітей більш-менш рівно ділиться рядок, а отже, керуються рухи, включається самоконтроль, відпрацьовується рух передпліччя уздовж рядка.

Друге завдання – письмо прямих коротких похилих ліній висотою в рядкову букву ($1/2$ рядка). Лінії мають бути однакової висоти і розташовува-

тись на однаковій відстані одна від одної. Потім практикується письмо таких ліній парами і трійками. Такі вправлення добре впливають на розвиток окоміру.

Третє завдання — письмо подовжених прямих, типу першого елемента рядкової букви *p*. Елемент починається, як і в попередньому завданні, та продовжується вниз, майже до середини наступного рядка. Пишеться похило, на однаковій відстані один від одного (потім пара від пари, трійка від трійки).

Четверте завдання — підготовка до розміщення у рядку великих букв. Письмо прямого похилого елемента, який починається на висоті 2/3 рядка і ведеться вниз до нижньої рядкової лінії. Як і в попередніх завданнях, вони виконуються парами і трійками.

П'яте завдання — письмо прямих елементів знизу вгору. Від рядкової лінії вгору на 2/3 рядка піднімається пряма похила лінія. Цей елемент краще писати в парі. Так легше зберігати паралельність письма ліній, які ідуть знизу. Потім пропонувати письмо такого елемента трійками.

Шосте завдання — письмо петель. Спочатку пропонується вправа у висоту рядкової букви — дві, потім три безвідривно поєднані петлі. Наступна вправа — подовжена петля вгору на висоту великої букви — спочатку в парі, потім — трійкою. При цьому наголошується на похилому зображенні другої половини елемента.

Наступне, *сьоме* завдання включає в себе всі попередні — письмо комбінованого елемента типу: пряма коротка (дві—три) похила лінія, яка безвідривно поєднується з такою ж подовженою вгору прямою; те ж саме з обведеним навколо них півовалом; дві—три петлі, які переходять у лежачу над ними петлю і т.п. Відтворюється все це без відриву ручки від паперу. Такого виду розчерки можуть створюватися учнями. Важливо, щоб учитель координував цю роботу (спрощував дуже складні, звертав увагу на місця переходу однієї форми лінії в іншу, наголошував на безвідривності розчерку, правильному положенні руки під час його зображення).

Звертаємо увагу вчителя на те, що перехід до письма букв, слів і речень може відбуватися у тому випадку, якщо діти виконали підготовчі завдання з якістю, близькою до зразка. А саме: усвідомили всі вимоги, які ставляться до роботи у сітці зошита з однією лінією, при цьому переважно дотримуючись усіх гігієнічних правил письма.

Перехід до письма текстового матеріалу у сітці № 3 теж буде тим швидший, чим швидше діти оволодіють вправами підготовчого періоду. В терміні підготовчий період не обмежується.

Не слід думати, що учні легко перейдуть на письмо речень після підготовки. Письмо великої кількості сполучених букв (багатоскладових слів) у цій

сітці викличе у дитини розсіювання уваги. Тому спочатку варто пропонувати тренувальні вправи з буквами (по одному—два рядки) у такому порядку: рядкові (з прямими елементами: *u, ш, ц, щ, n, т*; овальними: *a, o*; петельними: *ε, в*), великі (*П, Т, Г, И, Ш, Щ; С, О, Л, Я*).

Закріплення навичок письма на каліграфічних хвилинках може відбуватися у такій послідовності:

1. Виконання графічних вправ-розчерків. Розчерки добираються під групу букв або просто для розминки кисті, передпліччя.

2. Письмо рядкових і великих букв за групами: *і і и й п т р з; у У ц Ц щ Щ И Й ч Ч; я м Л М я Я А г Г; с С о О ε Є а д б ф ε Е в; І Ї Г ПТ; з З ж Ж х Х; Нн Кк Ю ю Б Ф Р В Д*.

3. Удосконалення навички безвідривного поєднання елементів рядкових літер *n* (букву починаємо письмом прямого елемента зверху вниз, потім повертаємося по ньому вгору до його середини і, не відриваючи ручки, пишемо другий елемент паралельно лінії сітки зошита, далі знову ж, не відриваючи руки, ведемо лінію вгору і знову ж по ній повертаємося вниз і ведемо пряму паралельну першому елементу), *p* (букву починаємо прямою подовженою лінією, потім повертаємося по ній вгору і переходимо до письма другого елемента), *φ* (починаємо письмо півовалом: рухом руки вліво, безвідривно продовжуємо письмо прямої лінії зверху вниз, повертаємося по ній і переходимо на правий півовал, рухом руки праворуч). Кожну літеру варто розпочинати з письма у "повітрі".

4. Письмо буквосполучень, слів з безвідривним поєднанням елементів і букв із наростаючою їх кількістю.

5. Письмо речень. Речення вибираються такі, у яких є слова з відпрацьованими раніше чи на даному уроці буквосполученнями. Каліграфічна хвилинка включає матеріал не менше, ніж на 4 рядки.

Одночасно з роботою над розбірливістю, правильністю написання графом проводиться робота над ритмічністю і швидкістю письма.

Прискоренню письма у зошиті в одну лінію сприятиме застосування письма під такт (ритм), виконання розчерків, відпрацювання безвідривного поєднання елементів у букві, букв між собою.

Індивідуальна швидкість письма учня 3 класу значною мірою залежить від швидкості руху руки, рухливості кисті, пальців, передпліччя, а також ступеня сформованості графічної навички письма.

Важливим для розвитку швидкості письма є також рівень розвитку уміння робити звуко-буквенний аналіз, ступінь оволодіння навичкою читання, вид письмової роботи (диктант, списування та ін.).

Зазначимо, що в 3 класі у зв'язку з переходом дітей на письмо у зошиті в одну лінію спочатку від-

бувається зниження його швидкості, потім вона підвищується, однак не набагато. На кінець навчального року становить 29–35 знаків за хвилину.

Для розвитку швидкості письма важливим елементом каліграфічної хвилинки є письмо буквосполучень, слів з безвідривним поєднанням графем. На кожному занятті пропонується письмо буквосполучень із безвідривним поєднанням від трьох графем. Матеріал пропонується з текстів вправ підручника, з яким працюють учні (які незабаром виконуватимуться), словникових слів (що подані у Програмі для запам'ятовування), спеціальної літератури (методичних розробок). Наприклад, безвідривні буквосполучення зі слів, які подані у Програмі для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою (2011), і самі слова: *рик, дре, стр, авт, агр, акв, апель, тив, нер, мет, син, альт, анкі, ензин, опгек, сипе, вер, риз, онт, грим, грі, отек, куру, трив, ктрик, кипі, елек, ктив, пер, тер, ори, куру, мет, пир, ориз, ензин, депутат, огнище, директ, черет, ермер, прези, черемх, антиметр; слова апетит, хвилини, черешня, минулий, кишень, дециметр, криниця, очерет, пшениця.*

З метою розвитку швидкості у новій графічній сітці перші вправи проводяться у зниженому темпі, щоб відпрацювати написання правильних форм букв, поєднань. Пізніше вправи мають проводитися у підвищеному темпі письма зі збереженням правильності написання підготовчих розчерків, букв, буквосполучень, слів. Буквосполучення, слова з безвідривним поєднанням букв мають повторюватися 3–4 рази, щоб удосконалити навички їх напи-

сання за одночасного підвищення швидкості виконання. Такі вправи до певної міри набуватимуть механічного характеру, однак будь-яка навичка так і набувається, а щоб ця робота не виглядала одномаїтною, можна подавати її щоразу з новим завданням (письмо під такт; з коментарем графічних орфограм; у швидшому темпі, ніж попередній; складовий диктант). При цьому щоразу нагадуючи про гігієнічні правила, безвідривність поєднань конкретних буквосполучень, прискорення письма. Нагадуємо ще раз, що буквосполучення, слова, речення краще брати із вправ підручника української мови, з якими учні невдовзі працюватимуть.

Швидкість письма кожного учня легко вирахувати. Для цього треба запропонувати дітям прозовий текст (без прямої мови), зміст якого доступний для них. Текст прочитують учні і за сигналом учителя починають списувати. Списують не менше трьох хвилин. Списана кількість знаків (враховуючи пунктуаційні і переноси) ділиться на кількість хвилин, за яку списувався текст. Одержаний результат становить середню швидкість списування конкретного учня. Однак швидкість списування може бути вищою чи нижчою, залежно від виду списування (з пам'яті, книжки, дошки та ін.).

Письмо учня 3 класу удосконалюватиметься відповідно до вимог соціуму (ставатиме розбірливим, читабельним, швидшим), якщо учитель приділятиме постійну увагу дотриманню учнями вимог чіткості письма у поєднанні з вимогами розвитку швидкості, враховуючи можливості дітей і наявність відповідних методичних настанов.